

İsmail Hakkı Atçeken*

Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, 295 syf. ISBN: 975-8190-33-4.

■ Ayşe UYGUN KURU**

Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik adlı çalışma, Emevî devletinde 20 yıla yakın hilafet makamında bulunan Hişâm b. Abdülmelik'in iç ve dış siyaseti, malî uygulamaları, bayındırlık faaliyetleri ve şahsiyetinin ele alındığı doktora çalışmasının kitaplaştırılmış halidir. Emevi tarihiyle ilgili bu dönemi ele alan ayrıntılı çalışmaların az olduğuna dikkati çeken yazar, amacının Hişâm b. Abdülmelik'in halifeliğini ve şahsiyetini tüm yönleriyle ortaya koymak olduğunu ifade eder. Eserin hazırlanmasında Klasik Temel İslam Tarihi kaynaklarının yanı sıra Coğrafya, Neseb, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Sanat Tarihi, Şiir ve Edebiyat kaynaklarından da istifade edilmiştir. Bunun yanında Arap ve Batı dünyasında ve ülkemizde yapılmış güncel çalışmalarında yer aldığı zengin kaynakça Emeviler tarihine dair literatürü tanıyabilmeye olanak sağlamaktadır.

Eser, Emeviler döneminde önemli bir yeri olan, çok tartışılan ve tenkit edilen Hişâm b. Abdülmelik ile alakalı yukarıda temas ettiğimiz hususları içermesi bakımından önemi haizdir. Tarafsızlığa riayet etmeye çalıştığı gözlenen yazar, Hişâm b. Abdülmelik döneminin gerçekçi bir anlayışla kavranabilmesi için aynı konuyla ilgili farklı rivayetleri derlemiş ve bunları birlikte tahlil ederek kanaatini ortaya koymaya çalışmıştır.

Eser giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü Hişâm dönemine kadar Emevî siyasi tarihine dair; Benî Ümeyye'nin İslâmiyet öncesi durumu, yaklaşık doksan yıl süren Emevîler'in kuruluş, yükseliş ve gerileme dönemlerindeki halifeler ve genel durum hakkında kronolojik sıranın esas alındığı ge-

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi. Sayın Atçeken, Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini yine aynı üniversitede İslam Tarihi Bilim Dalı'nda tamamlayan İsmail Hakkı Atçeken, 1999'da Yardımcı Doçent, 2002'de Doçent, 2007'de Profesör olmuştur. Asr-ı Saadet Dönemi, Hulefâ-i Râşidîn Dönemi, Emeviler Dönemi, Endülüs Emevîleri Dönemi ve Oryantalizm üzerine araştırmaları bulunmaktadır.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-mail: aichauygun@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7574-4678>

nel bilgileri içermektedir. Emevîler'in tenkit edildiği çeşitli hususlara da yer veren yazar, halife oluncaya kadar Hişâm b. Abdülmelik'in doğumu ve nesebi, gençliği, veliaht tayin edilmeden önceki faaliyetleri ve veliaht tayin edilmesini ele almakta ve bu konularla ilgili çeşitli kaynaklardaki farklı rivayetlere de yer vermektedir.

Birinci Bölümde, genel olarak Hişâm'ın halife oluşu, Hişâm dönemindeki isyan ve ayaklanmalar ve bunlara karşın Hişâm'ın yürüttüğü siyaset ile Emevîlerin sonunu getirecek olan Abbâsî propagandasının başlaması ele alınmaktadır. Emevî Devleti'nin genel durumu, idarî yapı içerisindeki devlet görevlileri, Hişâm'ın idarî siyaseti ve devlet görevlileriyle ilişkileri ile Arap kabile asabiyyeti yine bu bölümde incelenmektedir. Yazar, Hişâm'dan önceki dört halife döneminin ana hatlarına değinirken özellikle II. Yezid dönemi üzerinde durarak, Hişâm'ın iç harplerle sarılmış, dahilî ve haricî karışıklıklar içerisinde olan bir devletin başına geçtiğine dikkati çeker. Hişâm'ın devlet teşkilatına dair siyaseti noktasında yazar, onun kişilik özelliklerinin yansımaları olarak devlet işlerinde en detaylı hususları bile üstlenmesi, divanların düzenli ve tertipli olmasına dikkat etmesi, iktisat ile maliyeye önem vermesi ve halkı dinlemesi gibi faaliyetlerine yer verir. Yine aynı bölümde, Hişâm dönemindeki isyan ve ayaklanmaların dinî, siyasî ve iktisadî sebeplerine değinilerek, Hişâm'ın Emevîler'in duraklama ve son dönemlerine tesadüf etmesi, dahilî hiziplerin artması, Abbâsî propagandasının başlaması ve Hişâm'ın yirmi yıla yakın bir süre halife olması gibi sebeplere dikkat çekilerek çıkan isyan ve ayaklanmaların doğal karşılanması gerektiği ifade edilir. Yazar, aynı süreçte ortaya çıkan Zeyd b. Ali, Berberî, Hâris b. Süreyc, Hâricî, Mısır Kiptîleri, Beyân b. Sem'an-Muğire b. Saîd ve EbûMansûr el-İclî isyanlarının sebepleri, cereyan edişi ve sonuçları yanında dinî ve fikrî bazı görüşleri nedeniyle halk arasında fikrî kargaşaya sebep olan Gaylaned-Dimeşki ve Ca'd b. Dirhem'in öldürülmeleri olaylarına da yer verir.

İkinci Bölümde, Hişâm'ın fetih siyaseti, Irak Bölgesi'nde, Ermeniyye'de, Azerbaycan'da, Cezire Bölgesi'nde ve Bizans İmparatorluğu ile yapılan mücadeleler ile Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs, Şam Bölgesi, Hicaz ve Yemen Bölgesi'ndeki durumlar incelenir. Resulullah döneminden itibaren İslamiyet'i yaymak ve Îlâ-yı Kelimetullah maksadıyla çeşitli fetihlerin yapıldığı, bu fetihlerin Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler döneminde de devam ettiği; Muaviye, Abdülmelik ve I. Velid gibi halifeler dönemlerinde yeni orduların kurulmasıyla devletin sınırlarının genişlediği ve Hişâm b. Abdülmelik'in de kendisinden önceki Emevî halifelerinin fetih siyasetini takip ettiği ele alınır. Hişâm döneminde, orduda bazı düzenlemeler yapılmış ve

savaşa katılmayanlardan atâ kesilmesi üzerine savaşa katılanlar çoğalmış ve birçok kahraman ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Bölümde, Hişâm'ın mali siyâseti ve düzenlemeleri, gelir-giderleri düzenlemesi, devletin ticari durumu ve mevaliye uygulanan mali siyâsetinden bahsedilmektedir. Yazar, Hişâm b. Abdülmelik döneminde maliyeye önem verildiğini ifade ederek, bunun bir göstergesi olarak devlet bütçesinin tanzim edilmesi, vergilerin düzene koyulması, üretimin arttırılması, Ümeyye oğullarına hak etmedikçe atıyeye verilmemesi, gayr-ı meşrû harcamaların yapılmaması ve İslâmî sikkelelerin basımına özen gösterilmesini verir. Yazar, Abdülmelik'den itibaren başlayan Haraç divanlarının Arapçalaştırılması faaliyetinin Hişâm döneminde de, Horasan divanlarının Arapça'ya çevrilmesiyle devam ettiğine ve böylece kayıtların düzenlenmiş olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Hişâm dönemi malî politikasıyla ilgili olarak, ziraata önem verilmesi sonucu üretim ve haraç gelirlerinin arttığı, çeşitli endüstrilerin geliştiği, çarşıların onarıldığı, yenilendiği ve sayılarının arttırıldığı, ticaret yollarına bakım ve onarım yapıldığı ve istikrarlı para sistemi iç ve dış ticaret açısından canlılık sağlandığı belirtilir. Bayındırlık faaliyetleri ile ilgili olarak yazar; inşa edilen saraylar, toprak ıslahı ve ziraat, kale, su yolu, çarşı, cami gibi inşa edilen yapılara değinir. Rusâfe Sarayı, Kasrû'l-Hayri'l-Ğarbî, Kasrû'l-Hayri's-Şarkî ve Hirbetü'l-Mefcer hakkında tafsilatlı bilgiler verir. Yine yazar, Hişâm döneminde devlet gelirlerinin çoğalması ve ekonomik gelişme ile bayındırlık faaliyetlerindeki ilerlemelere değinir.

Dördüncü Bölümde, Hişâm b. Abdülmelik'in fizikî özellikleri, dinî ve ahlakî özellik ve huyları, cimriliği, ilim ve şiir merakı, aile fertleri ve yakın çevresiyle ilişkileri ve Hişâm'ın ölümü incelenmektedir. Bu bölümde yazar, Hişâm ile ilgili çeşitli rivayetlere yer vererek bu konuya açıklık getirmeye çalışır. Yazar, Hişâm'ın İslam dini-ne hürmet eden bir dindar, Müslüman mallarını titizlikle koruyan, dinî vecibelerini yerine getirme konusunda hassasiyet gösteren, halife iken hacca giden, Hz. Ali'ye sebbetme âdetinden hoşlanmayan, din-diyanet işlerine son derece önem veren bir yönetici olduğuna dair bilgiler yanında, Hişâm'a verilen dinî sıfat ve lakaplara yer verir. Ayrıca Hişâm'ın akıllı ve iyi bir idareci olduğu, azameti sevdiği, kan dökmekten hoşlanmadığı, güçlü bir hitabet yeteneğine sahip olduğu hatta Hişâm'ın, Muaviye ve Abdülmelik'ten sonra Emevîler'in üçüncü büyük halifesi olarak nitelendirildiğini de ekler. Hişâm döneminde ilim, kültür, sanat hayatının canlanmış olduğu ve döneminde birçok âlim ve şairinde bunda rolü bulunduğu na değinilir. Yazar, Hişâm'ın çocuklarına karşı olan tavrı, onların eğitime ve ye-

tişmesine önem vermesi, yaşayış ve ahlakî özelliklerini kontrol etmesine değinir, akrabaları olan Mervanoğulları ile ilişkileri ve son olarak veliaht olan Velid b.Yezid ile olan ilişkileri ile ona karşı tavır değişikliğinin nedenlerini inceler.

Eserin sonuç kısmında, Emeviler dönemine dair sübjektif yaklaşımların ağırlıkta oluşuna dikkat çeken yazar, hadiselerin sosyal gerçeklik içerisinde yeniden yorumlanmasının önemini vurgular. Eserde ele aldığı konuları değerlendiren yazar, Hişâm'ın gerek idarî siyaseti gerekse ekonomik tedbirleri ile iyi bir idareci olduğuna; hatta Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'un, Hişâm'ın idarî metodunu takdir ettiği ve onun prensiplerini uyguladığına işaret eder. Yazar, Hişâm'ın yönetim anlayışı terk edildiği için devletin yıkılma noktasına geldiğine ve Hişâm'dan sonra devletin sadece yedi yıl kadar yaşadığına değinir. Yazar, eserin sonunda da, mümkün olabildiğince tarafsız kalmaya çalıştığını da belirtmektedir.

Emeviler, yaklaşık 90 yıl kadar kısa bir süre hüküm sürmelerine karşın İslam toplumunda idarî, siyasî, sosyal, ekonomik pek çok veçhede köklü değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik'in yaklaşık 20 yıllık hilafeti süresince yaşanan hadiseleri tarihi arka planını dikkate alarak ortaya koymaya gayret eden yazar, aynı zamanda tarih okumaları yapan ilgililer için de olayların ortaya çıkışındaki sosyal ve insani nedenlerin anlaşılması ve doğru yorumlanabilmesine olanak sağlayacak eleştirel ufuk kazandırmaya gayret etmiştir.